

po požáru roku 1877 i ty pozdější, jsou sice z kamene a vepřovic, ale zdí silných, jakoby ze široka rozkročených, stavěných pro věčnost. Rozhodně nepočítali jejich budovatelé s tím, že již za dvě generace nebudou lidé považovat tuto solidnost za potřebnou a při každé příležitosti silu zdí zužovat, jak jsme toho svědky.²²

Preferenci tvrdého nespalného stavebního materiálu nacházíme na Moravě natrvalo zakotvenu ve stavební legislativě konce 19. století, která reflektovala dobový technický pokrok, modernizaci života a postupující industrializaci země. Na stavební zákonodárství z osmdesátých let 19. století navázal zákon pro Markrabství moravské ze dne 16. června 1894 č. 64/1894, obsahující přímo požadavek stavění výlučně z trvanlivého zdiva. Vedle tradičních hmot, jako jsou kámen, cihly, vápno a písek, se objevují poprvé cement a beton; naopak zakázán byl netrvanlivý stavební materiál, který představovaly vepřovice, jíl, hlínová či jílová malta. Nebylo povoleno stavět hrázděné či dřevěné stěny.²³ V rámci úlev však zákon na moravském venkově připouštěl, že přízemní budovy, které nebyly ohroženy zaplavením, mohly být postaveny z vepřovic s podmínkou, že základové zdi budou vyzděny do výše 45 cm a dům bude mít nárožní a meziokenní pilíře až po krov z pálených cihel či kamene.²⁴ Tuto praxi potvrzuje zjištění Lubora Niederla

Na základě protipožárního nařízení z poloviny 18. století byly v obcích při domech vysazovány stromy, jejichž větve měly v případě požáru zabraňovat odletování hořících šindelů či došků.

22 Kopriva, František: *Život a práce našeho lidu. Malá Roudka*. K vydání připravil Jiří Pokorný. Malá Roudka: Obecní úřad, 2010, s. 200.

23 Ebel, Martin: *Dějiny českého stavebního práva*, c. d., s. 82–83.

24 Tamtéž, s. 94.

25 Niederle, Lubor (ed.): *Moravské Slovensko I*. Praha: Národopisné museum československé, 1918, s. 55–56.

26 Zabičková, Ivana: *Hliněné stavby*. Brno: ERA, 2002, s. 8.

Použití pálených cihel při stavbě obvodového zdiva domu v Kněždubě (okr. Hodonín).

(1865–1944) z Moravského Slovenska: „*Těchto [pálených cihel] se však užívá obvykle jen při budování rohů, pilířů dveřních nebo při klenbách, takže stavba z nich tvoří jakousi kostru, jejíž ostatní stěny vyplňují vepřovice. Základy jsou ovšem tvrdé, kamenné. Selská stavění z doby nejnovější [...] mají stěny už cele tvrdé, pálené. Ale to jsou domy, které s rázem starého domácího a Slovensku vlastního života mají už málo společného.*“²⁵

Jak je patrné, pálená cihla se postupně stávala od přelomu 19. a 20. století i ve vesnickém prostředí univerzálním stavebním materiálem nařízeným uvedenou legislativou. Technický pokrok a tlak cihlářského průmyslu dosáhly úplného zákazu používání nepálené cihly, která už před I. světovou válkou není zmiňována ve stavební legislativě jako regulérní zdicí materiál. Zákon ze dne 16. června 1914 č. 39 z. z. m. (změna a doplnění stavebního řádu brněnského) v § 54 uvádí: „*Ku stavění zdí jakéhokoliv druhu smí se při budovách bydlecích a hospodářských upotřebiti jen trvanlivého staviva, tj. kamene, pálených cihel, vápna, písku, cementu a betonu, nikoliv však: vepřovic, jílu, malty hlinové nebo jílové.*“²⁶ Dřevěné a hrázděné stěny bylo možno budovat jen se zvláštním povolením. Ekonomická situace stavebníků se zlepšila natolik, že zedění z pálených cihel se stalo normujícím jevem, nicméně užití nepálené cihly zcela nezaniklo, i když se dostalo do polohy druhořadného materiálu užívaného při stavbě některých hospodářských staveb a při budování obydlí sociálně slabšími vrstvami vesnických obyvatel, zejména domkářskými, řemeslnickými nebo dělnickými, ještě v době meziválečné 20. století.

Regulace náboženského chování venkovanů

Také náboženské rituály vesničanů představovaly oblast, kterou se jiné společenské vrstvy snažily ovlivňovat a často tak činily s úspěchem. Tyto zásahy vyplývaly jednak z konfese, jednak z historických proměn jednotlivých církví. Podoba ať již mší či způsobů chování v jednotlivé svátky byla odvislá od vyznání a nutno dodat, že to u venkovanů nepodléhalo svobodné volbě. V průběhu reformace i rekatolizace tak byli venkované často nuceni k jeho změně. Vedle toho jednotlivé církve prodělávaly během doby komplexní vývoj. Ten se dotýkal také představ o svátcích a způsobech jejich slavení stejně jako o jiných rituálových situacích, které byly posléze implementovány na venkov. V prostředí většinového katolického obyvatelstva českých zemí námi sledovaného období konstruovaly religiozitu zejména dva mezníky. První představoval zavádění nové zbožnosti, označované s jistotou mírou zjednodušení jako barokní. Tento na jiném místě přibližovaný proces proběhl v českých zemích v průběhu třicetileté války a po jejím ukončení. Druhý zlom znamenaly osvětské reformy, v mnohém jdoucí proti

předchozím formám zbožnosti. Pokud jejich první předzvěsti sledujeme ve zmíněné oblasti po roce 1750, do vrcholného období dospěly v osmdesátých letech 18. století.

Barokní zbožnost kladla důraz na expresivnost, která se projevovala od symbolického dobývání krajiny architektonickými formami až po nové kolektivní veřejné způsoby chování. I když nelze podceňovat barokní mystiku církevních elit, každodenní zbožnost obyvatelstva se do jisté míry rozvíjela v intencích vizuálně zachytitelné vnějškovosti. Osvětské zásahy byly vedeny snahou zničit náboženský život obyvatel stejně jako zefektivnit chod církevních záležitostí ve státní a eliminovat jejich vybrané aspekty, které v očích osvětského státního aparátu přinášely zbytečné ekonomické ztráty či šly proti

Obľeba poutí pramenila nejen z jejich náboženské roviny, ale vyplývala také z výjimečnosti příležitosti sociálního a ekonomického charakteru vytrhávající účastníky z omezeného společenství venkovské komunity. To se týkalo zejména hlavních svátků, během nichž se na poutních místech scházeli obyvatelé z mnoha i vzdálených lokalit. Vyobrazení zachycuje poutníky u místa prvního a posledního zabládnutí vranovského chrámu 14. srpna 1828, tedy den před významným mariánským svátkem Nanebevzetí Panny Marie.

V kontextu soupeření Brna a Olomouce o prvenství v zemi vedla brněnská korunovace Panny Marie Svatotomské k vytvoření protiváhy poblíž Olomouce sídlící a již korunované Panně Marii Svatokopectké. Podmalba na skle Panny Marie Svatotomské.

Povinné zavedení kropenek do interiérů obyvatelstva reflektovala nabídka různých producentů, v případě této kropenky vyškovských toufarů – výrobci fajánsových keramiky.

27 Srov. Volf, Josef: *Opočenské procesy do Vamberic a do Varty*. Český lid 23, 1914, s. 4–7.

28 Státní okresní archiv Blansko, Archiv města Boskovice, inv. č. 109. *Kronika Dominika Kučery z let 1367–1849*, fol. 15; Státní okresní archiv Blansko, Archiv města Boskovice, inv. č. 108. *Kronika Antonína Johanna Pardubského*, fol. 240.

29 Papoušek, František: *Ze zápisů věmyslického, mohelského a náměstského rektora Jana Michaela Brejtny*. Od Horácka k Podyjí 13, 1937, s. 140.

30 Státní okresní archiv Blansko, Archiv města Boskovice, inv. č. 109. *Kronika Dominika Kučery z let 1367–1849*, fol. 13.

31 *Tamtéž*, fol. 23.

32 Himl, Pavel: *Neosvícení a neposlušná. Regulace náboženské praxe a reakce na ni v Čechách ve druhé polovině 18. století*. Dějiny – teorie – kritika 2010/2, s. 190–193.

33 Mikulec, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha: Grada, 2013, s. 326.

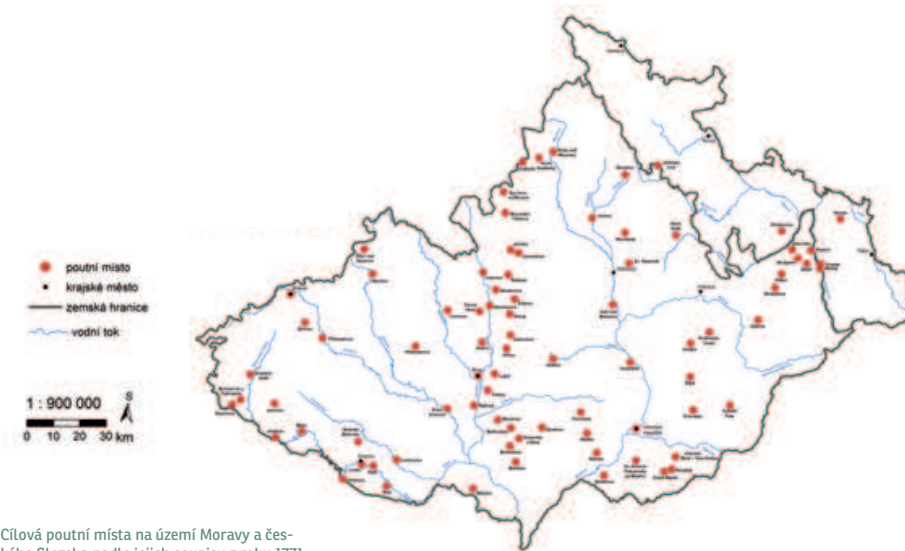
nově preferované zbožnosti. Tyto tendence obou zlomů se dotkly také svátků a oslav, které zde zejména sledujeme. Je pochopitelné, že v barokní době se jejich počet zvyšoval a způsoby slavení nabývaly na své formě, následující osvícenské období jejich počet snižovalo a snažilo se přivést věřící k jejich zejména vnitřnímu, zato religiózně intenzivnějšímu prožívání, přičemž obě tyto obecné historické etapy s sebou přinášely zásahy do rituálního života venkovanů na místní úrovni.

Struktura svátků slavených na venkově v barokní době byla ovlivněna jednotlivými kulty, jejichž rozmach čerpal ze závěrů tridentského koncilu, který jejich koncept rehabilitoval a vyzdvihl, na což již bylo poukazováno v kapitole *Externí vlivy*. Za samotným rozvojem jednotlivých kultů stály různé subjekty. Tak např. byl kult eucharistie, osvojený Habsburky během třicetileté války, v následujícím období prosazován na celém území českých zemí v podobě oslav svátku Božího těla, některé vrchnosti se angažovaly ve vypravování poutních průvodů ze svých panství a nesly náklady s jejich realizací atp.²⁷ Ostatně také účast na největších moravských barokních oslavách – korunovacích Panny Marie Svatokopectké a Svatotomské (Brněnské) spolu s oslavami výročí šesti století od nalezení Panny Marie Vranovské – byla poddaným nařizována.²⁸

Zásahy do náboženského rituálního světa se mohly dotknout i zdánlivých drobností, avšak často s významným dosahem. Týkaly se např. nařízeního pozdravu „*pochválen buď Ježíš Kristus*“ s odpovědí „*až na věky*“ či „*amen*“ v roce 1726,²⁹ opakované v roce 1728,³⁰ či povinného zavádění kropenek se svčnou vodou do obydli věřících v roce 1753.³¹ Probíhaly tedy ve sférách veřejných i soukromých, ale opět – jak vidno – s ohledem na rituální vnějškovost.

Naopak osvícenské zásahy postupem doby dekonstruovaly nabobtnalou barokní festivitu. Zásahy do ní byly v jednotlivých oblastech taktéž postupné a kulminovaly v sedmdesátých a osmdesátých letech 18. století. Např. roku 1753 bylo o 24 vybraných svátcích dovoleno pracovat, což předtím nebylo možné. Od roku 1771 se pak věřící nemuseli o těchto svátcích účastnit bohoslužeb,³² čímž se počet církevně slavených svátků snížil přibližně na třetinu.³³

Jeden z nejradikálnějších zásahů přinesl pozdější zákaz vykonávat poutě, který postupně gradoval. Již v roce 1766 došlo v intencích disciplinace obyvatelstva k regulaci poutí do vzdálených míst, jako např. do Říma.³⁴ O pět let později (1771) byl iniciován soupis všech poutí za účelem rozpoznání rozsahu fenoménu a následujícího roku byly v návaznosti

Čílová poutní místa na území Moravy a českého Stlezska podle jejich soupisu z roku 1771.

na předchozí zakázány poutě směřující mimo dědičné země Habsburků. Došlo však také k redukci poutí uvnitř státu – byly zakázány poutě trávající přes noc s výjimkou poutě do Mariazell.³⁵ Po několika dílčích omezeních byl roku 1784 zaveden úplný zákaz poutních průvodů s kříži a prapory.³⁶ Venkovský písmák z Dubu Filip Mazal o tom poznamenal: „*R. 1784 ostře se nařídilo a zakázalo, aby se žádný procesní neb pouti nedržely, poněvadž podarebně peníze se utrácely a roznesou, a také že Bůh jednotejnou moc má a na každém místě své Božské dary udíleti ráčí.*“³⁷ Téhož roku byly „*všechny oběti po-brány od zázračných míst a Panny Marie ze šatův vyslíknuty.*“³⁸

Likvidace votivních darů – obětí na poutních místech – i odstraňování symbolů význačnosti zázračných soch – jejich mnohdy bohatě zdobených šatů – bylo taktéž postupné. Jako poslední přišla o takové symboly výjimečnosti Panna Marie Mariazellská, zástíta habsburské říše, a to až v roce 1789.³⁹

Pokud písmácké zápisy o jednotlivých paten-tech dokládají jejich dopad a reflexi ve venkovském prostředí, jejich opakování poukazuje na skutečnost vyplývající z dobových možností státního aparátu, totiž že tyto a jim podobné zákazy nebyly zcela účinné. Venkované je překračovali za shovívavého přihlížení vrchností i lokálních církevních představitelů, kteří s osvícenskými zásahy mnohdy nesouhlasili a často je i kritizovali.⁴⁰ To se týkalo také např. zákazu poutí, který musel být na základě stále se objevujících poutních průvodů záhy obnovován a upřesňován, ale zároveň s postupem času oslabován. Oproti dřívějším striktním zákazům bylo doporučováno věřícím účast na poutích spíše vymlouvat.⁴¹

34 Jaksch, Peter Karl: *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs-Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Bd. 6. Prag: Peter Karl Jaksch, 1828, s. 442.

35 Mikulec, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, c. d., s. 326; Zuber, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003, s. 293; Jaksch, Peter Karl: *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs-Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Bd. 4. Prag: Peter Karl Jaksch, 1828, s. 557–558.

36 Jaksch, Peter Karl: *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs-Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Bd. 6., c. d., s. 443.

37 Bátek, J.: *Z Dubu, paměť písmáka Filipa Mazala*, c. d., s. 149.

38 Martinková, Lenka (ed.): *Paměť pelhřimovských měšťanů z přelomu 18. a 19. století*. Pelhřimov: Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Pelhřimově, 2005, s. 53.

39 *Tamtéž*, s. 87.

40 Zákaz kritizovat osvícenské zásahy do náboženských záležitostí ze strany církevních představitelů se stal sám o sobě předmětem státního patentu v roce 1776. Mikulec, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, c. d., s. 326.

41 Jaksch, Peter Karl: *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs-Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Bd. 6. c. d., s. 443 an.

Veřejné oslavy svátku Božího těla se s ohledem na Habsburky pěstovaný kult eucharistie vymykaly státní regulaci. Udržely se tak jako jedny z nejdůležitějších katolických oslav. Božitélové procesí v Lanžhotě v roce 1902.

V Lanžhotě se termín hodů vrátil ke svátku zasvěcení farního kostela Povýšení svatého Kříže, který se slaví 14. září, v mnoha moravských venkovských lokalitách se ovšem ujal a až do dnešních dnů zůstal v platnosti státem nařízený termín oslav hodů – třetí neděle v říjnu.

V souvislosti s regulací poutního ruchu byla od roku 1782 postupně omezována také procesí uvnitř farností, až byla v roce 1785 zakázána všechna, vyjma procesí na svátek Božího těla a procesí konaných v prosebné dny.⁴²

Samostatnou kapitolu představovaly zásahy do některých způsobů chování během náboženských svátků, resp. restrikce těchto způsobů. Jednalo se zejména o potírání pověr spatřovaných ze strany církve, což máme v našem prostředí možnost sledovat od středověku. Např. na počátku 17. století byl v Radiměři na moravsko-českých hranicích s ohledem na místní kult sv. Anny slaven svátek této světky. Místní vesničané i přespolní chodili v tento den do radiměřského kostela „a tu rozličné pověry činíce, šaty a k tomu podobné věci nesli, před jakýs špalek věšeli, a tím pánu bohu se rauhají skrytě jeho milosti božské tím překážku činili.“ Vrchnost se tyto praktiky snažila potlačit. Podle smlouvy s farářem

Záštita habsburské říše Panna Maria Mariazellská se v rámci osvícenských reforem těšila zvláštnímu postavení. Omezování jejího kultu v poutních projevech přicházelo na řadu jako poslední.

42 Jaksch, Peter Karl: *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs-Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*. Bd. 4, c. d., s. 559 an.

měli vesniční správci u kostela kontrolovat, aby lidé dovnitř nic nevnášeli a nebránili knězi ve vedení mše. Kněz měl dopředu na tuto skutečnost vesničany upozorňovat. V den světky měl kázat a nedopustit, aby vesničané v kostele kouzlili a uchylovali se k pověrám a modlářství.⁴³

Pokud do poloviny 18. století byli hlavními hybateli potírání tzv. pověr církevními představiteli, v následujícím období se k církevní kritice přidal svoji regulační činností také stát.

Zásahy do průběhu rituálního chování během svátků však nemusely být vedeny pouze z věroučných, ale také z ekonomických pozic. Ty ostatně sehrály svoji roli při omezování poutnictví. Stejně motivace stály např. v roce 1781 za zákazem používání zelených májek v rituálovém kontextu, jak do svých pamětí vložil Filip Mazal z Dubu: „na Boží Tělo a na sv. Duch nic zeleného – to je májky – pod velikou pokoutou dávatí se nesměly. Jberajití chodili po dědinách a vysitirovali v domech. Kdo by za obrázkem co zeleného měl, tolik pokuty dáti musel, kolik obrázků ve světnici bylo, z každého 3 kr.“⁴⁴ Nad tímto zákazem směřujícím k ochraně lesních porostů měli bdět vesniční

rychtáři ještě v polovině 19. století: „*Stavení májí čili zelených stromů o posvěcení, o Božím Těle, a v jiných příležitostech zapovězeno jest, proto že se tím lesům a vůbec lesnímu hospodářství škodí. Rychtář, kterýby to trpěl, podlehá pokutě 3 říšských tolarů.*“⁴⁵ Jiné příležitosti byly i specifikovány. Např. „*V některých místech panuje při posvěcení ten zlý obyčej, že osadníci olaupané, hladké smrčky na prostranné místo staví a na vrchol šatstvo, pentle a jiné předměty na odměnu tomu zavěšují, kdo na vrchol vyleze a to dosáhne. Tato hra jest pod pokoutau pěti říšských tolarů zapovězena, a dle okolností přiměřeným tělesným trestem přísně trestána býti má.*“⁴⁶

Vrchnostenské zásahy nemusely být pouze restriktivní, mohly též nabývat regulujícího charakteru. Tak popíjení alkoholu v rámci štedrovečerního čekání na půlnoční

43 Michl, J. W. J. (ed.): *Památné listiny z archivu král. města Poličky a z knihy památní farního chrámu Bysterského*. Časopis Českého museum 21, 1847, s. 551–552.

44 Bátěk, J.: *Z Dubu, paměti písmáka Filipa Mazala*, c. d., s. 149.

45 Obentraut, Maximilian: *Abecedně spořádaná průruční kniha pro představené obcí*. Praha: Synovec Bohumila Haase, 1853, s. 127.

46 *Tamtéž*, s. 155.

mši s vyústěním do nepatřičného narušování obřadu ze strany věřících vedlo v roce 1809 olomouckou konzistoř k nařízení, aby byla půlnoční štědrovečerní mše posunuta na pátoú hodinu ranní následujícího dne Božího narození.⁴⁷

Obdobně regulující, ekonomicky motivovaný a pro dobového člověka mnohonásobně významnější dopad nesl dvorský dekret z 12. října 1786,⁴⁸ který bez ohledu na konkrétní zasvěcení chrámů sjednocoval jejich slavnosti v zemi na třetí neděli v říjnu, což se týkalo zejména jejich světských rozměrů, známých jako hody, resp. v Čechách posvícení: „*Léta 1787 přišlo poručení od císaře Josefa II., by při posvěcení chrámu, kdekoliv jest, žádné k jídlu posvícení se nedrželo, ale až po sv. Havlu tu neděli, a tj. všudy aby držané bylo.*“⁴⁹ Tento zákaz, motivovaný spatřovanými ekonomickými ztrátami způsobovanými zapojováním se vesničanů do oslav nejen vlastního posvěcení chrámu (hodů), ale také účasti na hodech v okolí, přetrvával ještě po celou první polovinu 19. století, jak dokládá dobová příručka pro rychtáře: „*Posvícení se má podle předpisů všudy třetí neděli v říjnu držeti, a neměloby se, anto zapovězeno jest, jiného času strojiti.*“⁵⁰

Jak vidno, vrchnostenské zásahy do náboženského života obyvatel byly vedeny formou zavádění novinek a zákazů jednotlivých způsobů chování (rituálů), které byly realizovány venkovany během jednotlivých svátků až po celé sváteční příležitosti. Zejména po odeznívání osvětského vzepětí státního aparátu se setkáváme ještě s jiným normativním diskurzem, a to opětovným povolováním. Razance osvětských zásahů do náboženských festivity totiž poněkud předběhla svoji dobu a roli sehrála jistě také změna na vídeňském trůnu po skonu Josefa II. v roce 1790. Tak již např. následujícího roku bylo biskupům umožněno s vědomím úřadů povolovat poutní průvody, avšak jejich obecný zákaz trval až do roku 1820.⁵¹

Anachronické způsoby náboženského chování vesničanů jako např. poutní průvody se stávaly kuriozitou. Zobrazení zachycuje takové vnímání ze strany redaktorů vídeňských novin. Ti procesí z Moravy do Mariázell konfrontovali s technickými vymoženostmi, které ve zkratce charakterizovaly dobu.

Počátek 19. století znamenal jisté uvolnění a venkované se mohli navracet k oblíbeným způsobům chování, které se prosadily v době baroka, resp. mohli se do nich zapojovat již bez obav z možných postihů a restrikcí. Poněkud anachronicky tak během 19. století udržovali při životě mnohé formy chování, které v jiných sociálních vrstvách svoji oporu již nenalezaly. Kriticky se v této souvislosti vyjádřil – ostatně jako mnoho dalších – Karl Joseph Jurende v roce 1813: „*Tak jako spodní vrstvy ve městech milují i obyvatelé Hřebečska především vnější projevy náboženství, tzn. poutě, slavnostní procesí a všechny náboženské obyčeje, jež se slaví s nádherou a pompou. Skořápka je pro ně více než jádro.*“⁵²

47 Státní okresní archiv Blansko, Archiv města Boskovice, inv. č. 109. *Kronika Dominika Kučery z let 1367–1849*, fol. 77.

48 Zlámal, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin V*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, s. 336–337.

49 Martinková, Lenka (ed.): *Paměti pelhřimovských měšťanů z přelomu 18. a 19. století*, c. d., s. 118.

50 Obentraut, Maximilian: *Abeceďně spořádaná příruční kniha pro představené obcí*, c. d., s. 155.

51 Zlámal, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin V*, c. d., s. 376–377.

52 Jurende, Karl Joseph: *Die Bewohner von Nordmähren kommen an die Reihe*. Jurende's Mährischer Wanderer 2, 1813. Viz Jeřábek, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 125.

Změny a diferenciacie v organizaci rukodělné produkce

Obrátíme-li pozornost ke způsobům obživy venkovského a maloměstského obyvatelstva, opakovaně prostupování vnějších podmětů lze sledovat na příkladu organizační báze rukodělné výroby. Přírozený proces zdokonalování technologií (ať již pozvolný nebo skokový) se zde prolínal s dalšími ekonomickými a sociálními faktory, inovačními stimuly a módností či formováním širších obytových teritorií. Mnohé z těchto impulzů přitom vstupovaly do života nositelů výrobních dovedností jako externí prvek vzešlý z jiného sociálního prostředí. V zásadě zde identifikujeme dvě linie formování této oblasti lidské činnosti, kdy externí vstupy nabývaly rysy usměrňování, omezování či eliminace existujících forem organizace výroby, zatímco jiné měly naopak charakter inspirující a inovující, vytvářející nové kvality, což je patrné především v souvislosti s procesem industrializace a následného vědomého zhodnocování kulturních hodnot tradiční rukodělné produkce.

V průběhu středověku pokročila technologická náročnost a specializace některých druhů malovýroby natolik, že lze sledovat její diferenciaci do několika organizačních a sociálních platform. V souvislosti s utvářením sídelní infrastruktury země zaznamenáváme v této periodě koncentraci vybraných výrobních činností do městských sídel (zprvu královských, posléze i poddanských měst), která se stávala přirozenými centry

K řemeslníkům, bez jejichž služeb by se neobešel chod žádného vrchnostenského provozu ani poddanských hospodářství, náleželi především kováři.

53 Na Moravě je první cech zmiňován roku 1349 v Jihlavě. Podrobněji viz Winter, Zikmund: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906; Winter, Zikmund: *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913; Hoffmann, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

54 Vladimír Scheufler definoval jejich postavení (v kontrastu k řemeslu) jako výrobní činnost nespécialistů, neprofesionálů, právně neorganizovaných. Scheufler, Vladimír: *Co je a co není řemeslo*. Umění a řemesla 1971, č. 1, s. 49.